

VAIŽGANTO IR JO BROLIO JONO TUMO 1896—1897 m. BYLA DĖL DRAUDŽIAMOS LITERATŪROS PLATINIMO

Antanas TYLA

Vaižgantas¹ ir monografijos apie jį autorius A. Merkelis² yra rašę apie Vaižganto ir jo brolio Jono Tumo 1896—1897 m. bylą už lietuviškų leidinių platinimą ir transportavimą. Nei Vaižgantui, nei A. Merkeliui nebuvo prieinami tų caro valdžios instancijų, kurios vedė šią bylą, archyvai. Todėl, savaime aišku, į tų įvykių nušvietimą įsipynė subjektyvumo ir netikslumų, kuriuos dabar galima patikslinti, o ir pačią bylą nuodugniau nušviesti. Be to, Vaižganto veikla tuomet rūpėjo ne vien tik lietuvių visuomenei. Ją nuolat sekė caro policija ir žandarmerija, duodama jo veiklos charakteristiką. Todėl šios bylos medžiaga gali būti naudinga ne tik literatūros, ir konkrečiai Vaižganto, tyrinėtojams, bet ir istorikams, nagrinėjantiems XIX a. antrosios pusės visuomeninio gyvenimo reiškinius, inteligentijos veiklą, jos santykius su kaimo žmonėmis, uždraustos lietuviškos literatūros gabenimą, carizmo priemones ir represijas prieš valstybinius nusikaltėlius bei policijos ir žandarmerijos metodus jiems išaiškinti.

Sio straipsnio uždavinys yra, pasinaudojant jau skelbta medžiaga ir Vilniaus Teismo rūmų fonde esančia byla su užrašu «Дело по обвинению ксендза Мосядского костела Тельшевского уезда Иосифа Онуфриева Тумаса и крестьянина д. Новая, Олотской вол., Вилкомирского уезда Ивана Онуфриева Тумаса в прест[уплении], пред[усмотренном] 2 ч. 252 ст. Уложения о наказ[аниях]. Начато 2 ноября 1896 г. Кончено 9 июля 1897 г.»³ bei kita archyvine medžiaga, patikslinti kai kuriuos su šia byla susijusius įvykius ir parodyti Vaižgantą tokį, koks jis atrodė, žiūrint caro policijos ir žandarmerijos akimis.

Iki 1896 m. rudens Vaižgantas caro policijai ir žandarmerijai nebuvo įkliuęs. 1897 m. pradžioje Kauno gubernijos žandarų valdybos viršin-

¹ Vaižganto Raštai, VI, Kaunas, 1923, p. 156—164. Cia ir toliau patogumo dėlei Juozą Tumą daugeliu atvejų vadinu Vaižgantu.

² A. Merkelis, Juozas Tumas Vaižgantas, Kaunas, 1934, p. 72—83.

³ CVIA, f. 446, ap. 2, b. 386. Byloje 308 lapai. Į ją įjungta ir abiejų Tumų kvotos Kauno gubernijos žandarų valdyboje byla: Дознание Ковенского губернского жандармского управления. В порядке 1035 ст. Уст. Угол. Суд. по обвинению викарного ксендза Мосядского костела Иосифа Онуфриева Тумаса и крестьянина дер. Новая Олотской волости Вилкомирского уезда Ивана Онуфриева Тумаса по 2 ч. 252 ст. Улож. о наказ. Началось 1 ноября 1896 г. Кончилось февраля 1897 г.

kas pulkininkas Satovas tvirtino: „Iki šiol nebuvo pastebėta, kad kunigas Juozas Tumas yra politiškai nepatikimas...“⁴. Tačiau 1896 m. Vaižgantas bene pirmąsyk susidūrė akis į akį su caro policija, žandarais ir neišvengiama vienuolyno bei ištremties bausme. Tiktai atsitiktinumo dėka jis viso to išvengė, o visas carizmo represijų svoris nusviro ant jo brolio Jono.

Bylos priežastis. 1896 m. Vaižganto brolis Jonas Tumas gyveno Alotų valsčiaus Naujikų k. Už Vaižgantą jis buvo vyresnis 13 metų, t. y. buvo 40 m. amžiaus. Buvo vedęs Karoliną Matuliuskaitę. Tuo metu turėjo penkis vaikus: Adolfą 11 m., Liudviką 9 m., Oną 7 m., Domicelę 3 m. ir Andrių 2 mėnesių. Iš viso jų šeimoje buvo 13 vaikų. Ukiui priklausė 17 deš. žemės⁵. Apie rugsėjo 30 d. Jonas Tumas išvyko pas brolių į Mosėdį pinigų arkliai pirkti pasiskolinti. Važiavo traukiniu iš Panemunėlio iki Priekulės (Latvijos) stoties. Iki Panemunėlio nuvyko savo arkliu, kurį atgal parvarė jį palydėjęs kaimynas Juozas Vilis. Iš Priekulės Mosėdį pasiekė pasisamdęs vežiką. Pagal Vaižganto parodymą tardymo metu⁶, Jonas į Mosėdį atvyko spalio 1 d., pernakvojo ir kitos dienos popietyje išvyko į Priekulę. Jonas Tumas buvo gyvas ir smarkus vyras ir, matyt, daug nesiginčydamas su už save jaunesniu broliu, paėmė iš jo draudžiamos lietuviškos literatūros prikrautą lagaminą svėdasiškiams dovanų. Pridėjo Vaižgantas, žinoma, daugiausia savo numylėtojo „Tėvynės Sargo“. Iš 600 knygelių 586 buvo atskiri 1896 m. „Tėvynės Sargo“ numeriai, vienu po mažiau — 21, 22, o kitų virš šimto egzempliorių. Vaižgantas pinigų paskolinti, matyt, negalėjo ir davė jam tik 6—7 rb keilionei ir 4 rb tėvui perduoti. Įdėjo dar panešiotus odinius batukus.

Iš Mosėdžio į Priekulę Joną su daiktais dvikinkiu vežimu nuvežė Mosėdžio valsčiaus Naujikų k. valstietis Joakimas Laureckas. Kaip matyti iš pastarojo parodymų, važiavo nelabai skubėdami. Skuode buvo sustoję Urbango smuklėje, išgėrė alaus, o pakeliui į Priekulę užsuko į Mazgramzdos smuklę. Čia jie sužinojo, kad į pirmąjį traukinį pavėlavo. J. Tumas čia pavaišino J. Laurecką ir kitus smuklėje buvusius 7—8 žmones, daugiausia latvius. Priekulėje jie atsirado apie 10 val. vakaro⁷. Čia prie jų prisistatė du į Skuodą vykstantys Tirkšlių valsčiaus valstiečiai Juozas Stonkus ir Antanas Turčinskas. J. Laureckas sutiko juos nuvežti iki Skuodo. Tirkšliečiai už nuvežimą iš kalno pavaišino Laurecką su Tumu stoties bufete. Tuo metu lagaminas gulėjo ant suolo III klasės laukiamajame. Lagaminu susidomėjo budėjęs pasienio sargybos jefreiteris Jan Sik ir, jiems nematant, pakilnojęs įsitikino, kad jis įtartinais sunkus. Išėjęs į peroną, jis įsakė policininkui stebėti lagaminą. Pasinaudodamas proga, J. Tumas griebė lagaminą ir pasilei-

⁴ Pulk. Satovo 1897.II.5 d. raštas Nr. 266 Vilniaus Teismo rūmų prokurorui.— CVIA, f. 446, ap. 2, b. 386, l. 39.

⁵ Žinios paimtos iš Jono Tumo 1896.XI.12 d. tardymo protokolo.— Ten pat, l. 262.

⁶ Žandarų pulk. Satovo ir Kauno Apygardos teismo prokuroro padėjėjo I. Cholsčevnikovo 1897.I.31 d. atlikto Juozo Tumo tardymo protokolas Nr. 22.— Ten pat, l. 303.

⁷ J. Laurecko kvotos 1897.I.31 protokolas Nr. 19.— Ten pat, l. 296.

do su juo bėgti keliu link Skuodo. Lagaminas buvo sunkus ir trukdė jam bėgti. Metė jį į griovį ir pasileido vienas. Tamsa gerai dengė. Tačiau pasienietis su sargybiniais irgi nedelsė, išbėgo jo ieškoti ir surado, tačiau be lagamino. J. Sik paskui aiškino, kad iš pradžių J. Tumas gynėsi neturėjęs jokio lagamino, o paskui prisipažino ir sakė, kad jame nieko be brolio kunigo duotų maldaknygių, nėra. „*Aš įkalbėjau jį parodyti, kur lagaminas, — dėstė apklausos metu Sik, — sakydamas, kad jeigu ten nieko daugiau be knygų nėra, tai jam nėra ko bijoti ir jį tuojau paleisim. Jis tada pasakė, kad lagaminas guli prie kelio griovyje*“⁸. Gal būt, J. Tumas iš tikrųjų patikėjo, kad už knygas jo nesulaikys, stotyje jis atrakino lagaminą, parodė knygas ir, kaip pažymėta suėmimo protokole, pasisakė, kad jas gavęs Mosėdyje pas brolių kunigą⁹. Kada J. Sik su dviem sargybiniais nusivedė jį į kordoną, Tumas pamatė, kad lengvai neišsisuks. Ryžosi išsipirkti. J. Sik apie tai taip aiškino: „*Kordone, dalyvaujant sargybiniams Zeleninui ir Protui, Tumas pasiūlė mums išpirką... sakydamas: „Štai jums kiekvienam po rublį, paleiskite mane“, kai mes nesutikome, tai jis sakė: „Pas mane iš viso 9 rubliai, 2 paimsiu sau ant kelio, o 7 duosiu jums ir pridėsiu sidabrinį laikrodį, tik paleiskite mane...*“¹⁰. Žandarų surinktomis žiniomis J. Tumas, grįžęs į kaimą pasakojęs, kad du iš jį sulaikiusiųjų sutiko paleisti, tačiau trečiasis — ne¹¹. J. Tumą sulaikė. Per naktį J. Tumą saugojęs vienas sargybinis Zeleninas apklausos metu pareiškė, kad rytą nubudęs suimtas vėl prašęs jį paleisti ir pridūręs: „man tai nieko, o brolio tai gaila“¹². Spalio 3 d. rytą J. Tumą traukiniu išvežė į Liepoją. Ten pat nugabeno ir lagaminą su knygomis ir viską perdavė Pasienio sargybos korpuso Rygos apygardos Mintaujos būrio vedėjui rotmistriui Zabolotskiui. Pastarasis suimtąjį su knygomis tą pačią dieną perdavė Liepojos Vyriausiajai sandėlių muitinei. Tiek rotmistras, tiek ir muitinės vadovybė apklausė Tumą, surašė protokolus. Iš Liepojos knygos spalio 9 d. buvo išsiųstos Vilniaus specialiam užsienio cenzūros cenzoriui¹³, o šis jas peržiūrėjęs spalio 26 d. persiuntė Kauno gubernijos žandarų valdybos viršininkui Šatovui.

J. Tumą iš Liepojos spalio 3 d. etapu išsiuntė į Ukmergės apskrities policijos valdybą¹⁴, kad pristatytų jį į namus. Grįžo jis į Naujūkių k. beveik

⁸ J. Sik apklausos 1896.XI.28 d. protokolas Nr. 6. — Ten pat, l. 269.

⁹ Mintaujos pasieniečių būrio rotmistro Zabolodskio 1896.X.3 d. protokolas Nr. 1 apie J. Tumo sulaikymą. — Ten pat, l. 219.

¹⁰ Ten pat, l. 269.

¹¹ Kauno gubernijos žandarų valdybos viršininko pavaduotojo Ukmergės, Panevėžio ir Zarasų apskrityse slaptas 1896.XII.10 d. raštas Nr. 1805 viršininkui. — Ten pat, l. 280.

¹² P. Zelenino apklausos 1896.XI.28 d. protokolas Nr. 7. — Ten pat, l. 271.

¹³ Liepojos muitinės valdytojo 1896.X.9 d. raštas Nr. 8605 Kauno gubernijos žandarų valdybos viršininkui. — Ten pat, l. 216.

¹⁴ Liepojos Vyriausiosios sandėlių muitinės valdytojo pareigas einančio Anisimovo 1896.X.31 d. raštas Kauno gubernijos žandarų valdybos viršininkui. — Ten pat, l. 257.

po dviejų savaitių ir jau, matyt, galvojo, kad visi nemalonumai pasibaigė. O iš tikrųjų buvo tik didelės tragedijos pradžia.

Lapkričio 1 d. Šatovas, Kauno apygardos teismo prokuroro padėjėjas I. Cholščevnikovas, žandarų valdybos vertėjas I. Cigleris, dalyvaujant dviem patikėtiniams, peržiūrėjo visus iš J. Tumo atimtus lietuviškus leidinius. Lagamine, pasirodo, buvo 600 egz. leidinių¹⁵:

1.	„Tėvynės Sargas“, 1896, Nr. 1	22	egz.
2.	„ „	2	42	„
3.	„ „	3	21	„
4.	„ „	4.	99	„
5.	„ „	5.	104	„
6.	„ „	6.	96	„
7.	„ „	7.	100	„
8.	„ „	8.	102	„
9.	Kelios istorizkos dainos	1	egz.
10.	Byrutės dainos	1	„
11.	Praeitė Vilniaus ir pirmbuvusios akademijos ..	1	„	
12.	Kaip gelbėti gyvuolį nuo iszputimo	1	„
13.	Matytinis dėl Brolių ir seserų brolijos blaivystės	6	„	
14.	Szvento Tėvo Popiežiaus Leono XIII encyklikos visiems lenkų arcyvyskupams ir vyskupams	1	„	
15.	Istorija Szventa seno įstatymo	1	„
16.	Pamokinimai apie dvasiszko gyvenimo peną ..	1	„	
17.	Talmudas žydu	1	„

I. Cigleris raštu išvertė antivyriausybinio pobūdžio dainas iš knygelės „Kelios istorizkos dainos“, o taip pat iš „Tėvynės Sargo“ Nr. 6 straipsnelius „Atviras laiškas Nikolajui II“, „Terp skausmų į garbę“, Vaižganto „Ką gerą gali padaryti valsčius“ ir eilę korespondencijų. Iš Nr. 7: „Ką gerą gali padaryti valsčius (tęsinys)“, „Pasekmės priešiekių maskoliškoje kalboje“, „Lietuvos užtarytojai“, „Kaip atsiliepia gudai apie savo dvasiškiją“, pranešimą apie J. Liaugmino kalendoriaus išleidimą; iš Nr. 8: „Šventos kongregacijos Inkvizicijos nutarimas“, „Iš Panemunėlio... Už ką ir kaip kn. Katele nuštrapavojo?“, „Mūsų raštai“ ir eilę smulkesnių korespondencijų¹⁶. Kitų numerių straipsnių nevertė, nes jie buvo išversti anksčiau, papuolus žandarams kitai jų siuntai. Išverstuose straipsniuose ir korespondencijose buvo rasta daug carizmui netinkamų minčių. Todėl surašytame leidinių peržiūrėjimo protokole buvo pažymėta, kad iš visų tų leidinių antivyriausybinio

¹⁵ Leidiniai nurodyti pagal Kauno gubernijos žandarų valdybos viršininko sudarytą iš J. Tumo atimtų knygų sąrašą. — Ten pat, l. 230.

¹⁶ Vertimai yra byloje, l. 231—255.

pobūdžio yra visi „Tėvynės Sargo“ numeriai ir knygelė „Kelios istorizskos dainos“¹⁷. Po vieną šių leidinių egzempliorių ir buvo pridėta prie Tumų bylos¹⁸. Likusieji gi leidiniai „ne antivyriausybinio turinio“, tačiau kaip „draudžiami vartoti“ turėjo būti sunaikinti drauge su likusiais antivyriausybinį leidinių egzemplioriais¹⁹.

Tą pačią lapkričio 1 d. Šatovas priėmė dar du nutarimus: pradėti dėl šitų antivyriausybinių leidinių kvotą, pranešus apie tai Vilniaus Teismo rūmų prokurorui ir Kauno apygardos teismo prokuroro padėjėjui²⁰, ir antra — patraukti J. Tumą atsakomybėn už nusikaltimą, numatytą Baudžiamojo kodekso 252 str. 2 d., suieškoti jį, suradus padaryti kratą, areštuoti, uždaryti Kauno kalėjime ir iškvosti²¹. Ieškoti J. Tumo Šatovas nutarė todėl, kad nežinojo apie tai, jog jis Liepojos policijos valdybos buvo išsiųstas į gyvenamąją vietą ir jau tuo metu buvo namuose. Ieškodamas jo, Šatovas kreipėsi į Kurliandijos gubernijos žandarų valdybos viršininko pavaduotoją Grobinės apskrityje ir Liepojos uoste, rotmistrą Bazarevskį. Tačiau iš ten pranešė, kad jo ten nėra, kad jis etapu išsiųstas namo²². Lapkričio 8 d., t. y. po trejeto savaitių sugrįžus namo etapu²³, Ukmergės apskrities 5 nuovados pristavas Morozovas su policininkais ir patikėtiniais prisistatė pas J. Tumą į namus Naujikų k. Rado jį bemalantį gironomis, padarė kratą ir suėmė. Kratos metu nieko nusikalstamo nesurado.²⁴ Paėmė tik Vaižganto nuotrauką. Išvežė į Kauną per Panevėžį, kur keletą valandų, kol atėjo traukinys, buvo pasodintas vietos kalėjime. Kitą dieną jis Šatovo ir Cholšėvnikovo nutarimu buvo uždarytas Kauno kalėjimo vienutėje²⁵.

Medžiagos rinkimas apie nusikaltimą. Kai po trijų dienų, t. y. lapkričio 12 d., Šatovas ir Cholšėvnikovas atliko pirmąjį suimtojo tardymą ir nutarė palikti jį kalėjime, prasidėjo platus medžiagos apie įtariamuosius rinkimas. Tam reikalui buvo pasitelkta Kurliandijos gubernijos žandarų valdyba, Kauno gubernijos žandarų valdybos viršininko pavaduotojai Ukmergės, Panevėžio bei Zarasų ir Telšių, Šiaulių bei Raseinių apskrityse, Ukmergės apskrities policijos valdyba.

Pasienio sargybos korpuso Rygos brigados Mintaujos būrio vedėjo Liepojoje 1896 m. spalio 3 d. protokolą apie J. Tumo sulaikymo aplinkybes, jo

¹⁷ 1896.XI.1 d. protokolas Nr. 2. — Ten pat, l. 229.

¹⁸ Ten pat, l. 44—215.

¹⁹ 1896.XI.1 d. protokolas Nr. 2. — Ten pat, l. 229.

²⁰ 1891.XI.1 d. protokolas Nr. 1. — Ten pat, l. 227.

²¹ 1891.XI.1 d. protokolas Nr. 2. — Ten pat, l. 228. Plg. A. Merkelis, op. cit., p. 78. Tenai nurodoma, kad „Tumų byla buvo vėl pradėta visu smarkumu 1897 m. sausio mėn“. Iš tikrųjų tuo metu byla jau ėjo į galą.

²² 1891.XI.1 d. protokolas Nr. 1. — Ten pat, l. 257.

²³ Plg. A. Merkelis, op. cit., p. 78. Tenai nurodoma, kad J. Tumas pargrįžęs savo ūkyje gyvenęs keletą mėnesių.

²⁴ 1896.XI.8 d. J. Tumo suėmimo protokolas Nr. 3. — Ten pat, l. 260.

²⁵ 1896.XI.9 d. nutarimas Nr. 3. Ten pat, l. 261.

pirmuosius parodymus²⁶, tos pat dienos dokumentą apie sulaikytojo ir jo knygų perdavimą iš pasieniečių žinios Liepojos vyriausiajai sandėlių muitinei²⁷, šios muitinės sekretoriaus Jasensko atliktos J. Sik ir J. Tumo apklausos protokolus²⁸, o taip pat sulaikytąsias knygas minėtoji muitinė spalio 9 d. išsiuntė Vilniaus specialiam užsienio cenzūros cenzoriui²⁹, o lapkričio 5 d. Kauno gubernijos žandarų valdybos viršininkui persiuntė lagaminą ir butukus³⁰. Kiek anksčiau Vilniaus specialus užsienio cenzūros cenzorius, remdamasis tuo, kad visi leidiniai buvo draudžiami, persiuntė juos jam, pridėdamas iš Liepojos gautus dokumentus³¹.

Kauno gubernijos žandarų valdybos viršininkas lapkričio 13 d. dėl šios bylos kreipėsi į Ukmergės apskrities ispravniką, Kurliandijos gubernijos žandarų valdybos viršininko padėjėją Grobinės apskrityje ir Liepojos uoste, rotmistrą Bazirevskį, lapkričio 18—19 d. į savo padėjėjus Raseinių, Šiaulių, Telšių ir Panevėžio, Ukmergės, Zarasų apskrityse. Ukmergės apskrities ispravnikas surinko žinias apie Joną Tumą ir pranešė, kad jis iki šiol jokių nusikaltimų nėra padaręs³². Iš Liepojos rotmistras Bazirevskis atsiuntė lapkričio 28 d. ir gruodžio 19 d. atliktos liudytojų — pasienio sargybos Mintaujos būrio vedėjo pareigas ėjusio V. Zablockio, sargybinių Sik, Zelenino, Dmitrijevo ir Proto — apklausos protokolus³³. Žandarų pulk. Semionovas iš Šiaulių surinko žinias apie J. Tumo kelionę iš Mosėdžio į Priekulę. Jis nustatė, kad J. Tumą ten nuvežė Mosėdžio valsčiaus Naujikių k. valstietis J. Laureckas, pranešė, matyt, remdamasis Laurecko parodymais, koku būdu J. Tumas kelionės metu įsigijo knygas, su kuo susitiko Mazgramzdos smuklėje ir Priekulės geležinkelio stotyje, kaip jis pakliuvo sargybiniams ir kiek dienų buvo pas brolių vikarą³⁴.

Kauno gubernijos žandarų valdybos viršininko pavaduotojas Panevėžio, Ukmergės ir Zarasų apskrityse, vykdydamas vyresnybės nurodymą, surinko

²⁶ 1896.XI.9 d. nutarimas Nr. 2. — Ten pat, l. 219.

²⁷ Ten pat, l. 218.

²⁸ 1896.X.3 d. protokolai. — Ten pat, l. 225—226.

²⁹ Liepojos vyriausiosios sandėlių muitinės valdytojo 1896.X.9 d. raštas Nr. 8605 Kauno gubernijos žandarų valdybos viršininkui. — Ten pat, l. 216.

³⁰ Liepojos vyriausiosios sandėlių muitinės valdytojo pareigas einančio Anisimovo 1896.XI.5 d. raštas Nr. 9390 Kauno gubernijos žandarų valdybos viršininkui. — Ten pat, l. 258.

³¹ Vilniaus specialaus užsienio cenzūros cenzoriaus pareigas einančio 1896.X.26 d. raštas Nr. 1138. — Ten pat, l. 217; f. 1242, ap. 1, b. 103, l. 308.

³² Ukmergės apskr. ispravniko 1896.XI.30 d. raštas Nr. 425 Kauno gub. žandarų valdybos viršininkui. — Ten pat, l. 266.

³³ Kurliandijos gub. žandarų valdybos viršininko pavaduotojo Grobinės apskr. ir Liepojos uoste rotmistro Bazirevskio 1896.XI.26 d. raštas Nr. 239 ir 1896.XII.20 d. raštas Nr. 253 Kauno gub. žandarų valdybos viršininkui. — Ten pat, l. 268, 282. Protokolai — l. 269—273, 283, 284.

³⁴ Kauno gub. žandarų valdybos viršininko pavaduotojo Raseinių, Šiaulių ir Telšių apskr. pulk. Semionovo 1896.XII.6 d. raštas Nr. 1002 ir 1896.XII.20 d. raštas Nr. 1039 Kauno gub. žandarų valdybos viršininkui. — Ten pat, l. 275—276, 285—286.

žinių Naujųjų k. bei apylinkėse apie J. Tumo kelionę į Mosėdį, apie jo ir jo žmonos Karolinos Tumienės pasakotus žmonėms įspūdžius iš tos kelionės: iš kur įsigijęs knygas, kaip su jomis įkliuvęs sargybiniams, kiek už jas mokėjęs. Remdamasis valstiečio Juozo Matuliausko pasakojimu, jis nurodė, kad Tumas knygas įsigijęs iš nepažįstamo žydo už dalį pinigų, gautų iš brolio kunigo, kad vežęs tas knygas savo reikalams. Buvo renkamos žinios, ar, vykdamas pas brolių, Tumas nerinko pinigų iš žmonių knygoms užpirkti ir ar jis iš viso nesiverčia uždraustų lietuviškų knygų platinimu. Pranešime buvo konstatuota, kad Tumas pinigų nerinkęs ir aplamai lietuviškų leidinių nei pardavinėjęs, nei platinęs. Apibūdinęs J. Tumą kaip neramų, priekabų, išgeriantį ir t. t., rotmistras pranešimą užbaigė tokiu sakiniu: „Iki šiol nebuvo pastebėta, kad jis ką nors būtų padaręs nusikalstamo politiniu atžvilgiu“³⁵.

1896 m. gruodžio 10 d. Šatovas ir Cholščevnikovas, atvykę į Panemunėlio geležinkelio stotį, surengė Karolinos Tumienės, Juozo Vilio³⁶, Tumienės tėvo, Virbališkių valsčiaus Gindvilų k. valstiečio Prano Matuliausko³⁷ kvotą. Kvota jiems suteikė žinių apie tai, ar turėjo J. Tumas, vykdamas pas brolių, kokią nors lagaminą, kiek vežėsi pinigų (iš to persekiotojai sprendė, ar ne specialiai kaltinamasis važiavo į Mosėdį draudžiamų leidinių pirkti), kiek laiko išbuvo išvykęs, koku tikslu ten vyko (žmona sakė, kad pasiskolinti pinigų mokesčiams užmokėti).

Pagaliau 1897 m. sausio 31 d. Šatovas, Cholščevnikovas ir tardytojas su žandarų svita sugriuvo į Skuodą ir pradėjo mosėdiškių kvotą. Tą dieną jie tardė 8 žmones³⁸: Mosėdžio klebonijos tarną Nikodemą Kinčį (30 metų), ekonomę Veroniką Brazulevičiūtę (33 m.), kleboną Povilą Venckavičių (50 m.), Joakimą Laurecką (43 m.), Skuodo miestietį, smuklės savininką Abromą Urbongą (62 m.), Tirškių miestelio valstietį Antaną Turčinską (28 m.), Telšių apskrities Kalnėnų k. valstietį Juozą Stonku (31 m.) ir patį Juozą Tumą³⁹. Visi, išskyrus Tumą, buvo kvočiami kaip liudininkai. Tuo tarpu Vaižganto atžvilgiu čia pat, Skuode, buvo priimtas toks nutarimas:

„1897 m. sausio 31 d. Skuodo m. Aš, Kauno gubernijos žandarų valdybos viršininkas, pulkininkas Šatovas, remdamasis Baudžiamojo proceso nuostatų 1035 str., suderinęs su Kauno apygardos teismo prokuroro padėjėju I. N. Cholščevnikovu, turėdamas galvoje pasienio sargybos kareivių: jefreiterio Jano Sik ir eilinių Petro Zelenino, Archimo Dmitrijevo ir Andrejaus Proto parodymus, iš kurių matyti, kad valstietis Jonas Tumas, jį sulaukius Priekulės stotyje, pareiškė jiems, jog atimtasias iš jo antivyriausybinių tu-

³⁵ 1896.XII.10 d. raštas Nr. 1805 Kauno gub. žandarų valdybos viršininkui. — Ten pat, l. 280—281.

³⁶ 1896.XII.10 d. protokolai Nr. 11. — Ten pat, l. 277—278.

³⁷ 1896.XII.10 d. protokolai Nr. 12. — Ten pat, l. 279.

³⁸ Plg. „Tėvynės Sargas“, 1897 m. Nr. 3, p. 25.

³⁹ Visų nurodytų asmenų protokolai yra CVIA, f. 446, ap. 2, b. 386, l. 295—301; Juozo Tumo — l. 303—305.

rinio žemaitiškas lietuviškas brošiūras „Tėvynės Sargas“ jis gavo pas savo brolių kunigą, Mosėdžio bažnyčios vikarą Juozą Tumą ir kad minėtasis valstietis vėliau pareiškė apgailestavimą, sakydamas: „gaila mano brolio kunigo, kuris dėl šito nukentės“, ir todėl minėtam kunigui Juozui Tumui krenta kaltinimas pagal Baudž. kodekso 252 str. 2 d., kadangi jis vietos gyventojų tarpe platino žemaitiškus ir lietuviškus antivyriausybinių turinio leidinius,— nutariau: kunigą Mosėdžio bažnyčios vikarą Juozą Tumą šioje kvotoje kvosti kaip kaltinamąjį už aukščiau paminėtą nusižengimą ir pastarąjį apklausti apie bylos aplinkybes bei kaltinimą. Pulkininkas Šatovas. Prokuroro padėjėjas Cholščechnikovas“⁴⁰.

Tokiu būdu ir Vaižgantas nuo šios datos tapo oficialiai pripažintas kaltinamuoju. Bausmė, atrodė, nebeisvengiama.

Vaižganto gelbėjimas ir gelbėjimasis. Po to, kai Kauno gubernijos žandarų valdybos viršininkas Šatovas ir prokuroro padėjėjas Cholščechnikovas nustatė, kad iš Jono Tumo atimtosios knygos yra daugiausia antivyriausybinių turinio, pakako duomenų jo nusikaltimui prieš carizmą įrodyti ir atsakomybėn patraukti. Kitaip buvo su Vaižgantu. Priekulėje suimtas Jonas Tumas, sargybiniam girdint sakė, kad lagamine esančios iš brolio kunigo gautos maldaknygės, kad jam esą tai nieko, bet brolio gaila. Kada jį pernakt saugojęs sargybinis A. Dmitrievs paklausė, kodėl jam gaila brolio, tas, atsakė: „aš gailiu brolio todėl, kad šitas knygas iš jo gavau“⁴¹. Šitokie J. Tumo pareiškimai, tikri ar netikri jie, buvo užrašyti jo sulaikymo ir liudininkų—sargybinių parodymų protokoluose. Tokiu būdu sargybiniai, o vėliau Liepojos policija bei muitinės vadovybė ir pagaliau Šatovas su Cholščechnikovu jau žinojo, iš kur ir iš ko Jonas Tumas su draudžiamų leidinių prikrautu lagaminu atvyko į Priekulės stotį. Po to, kai įsitikinta, kad Jonas Tumas draudžiamų lietuviškų raštų platinimu iki kelionės pas brolių neužsiėmė, persekiotojams buvo aišku, kad Vaižgantas yra šio nusikaltimo bendrininkas. Žandarų pulk. Semionovas rašte savo viršininkui, išdėstęs neoficialiai surinktas žinias apie Jono Tumo ir J. Laurecko kelionę iš Mosėdžio į Priekulę, reziumuodamas tvirtino, kad Jonas Tumas greičiausiai knygas gavo iš savo brolio kunigo Juozo Tumo⁴². Tačiau tai reikėjo įrodyti, nes su knygomis buvo sugautas Jonas, o ne Juozas Tumas. Vaižganto apkaltinimui būtų užtekę, įrodžius, kad lagaminas, kuriame buvo knygos, yra Vaižganto ar bent radus pas Joną Tumą iš Vaižganto vežamų daiktų, laiškų. Laiškų, parašytų brolio, Jonas Tumas iš tikrųjų vežė ir jie papuolė į Liepojos rotmistro Zabolotskio rankas, nes sargybiniai netikrino viso lagamino. Kaip

⁴⁰ Ten pat, l. 302.

⁴¹ A. Dmitrievs apklausos 1896.XII.19 d. protokolas Nr. 13. — Ten pat, l. 283.

⁴² 1896.XII.6 d. raštas Nr. 1002. — Ten pat, l. 275.

rašo Vaižgantas⁴³ ir A. Merkelis⁴⁴, su jais rotmistras Zabolotskis spalio 4 d. prisistatė į Mosėdį pas Vaižgantą. Pastarasis tam įspraudė į rankas „kiek tik turėdamas carskinių“ ir laiškus, nuvykęs iš paskos į Liepoją, atgavo. Vieni pėdsakai buvo sunaikinti. Vaižgantas taip pat sugebėjo namuose paslėpti visą „Tėvynės Sargo“ redakciją ir kitą nusikalstamą medžiagą. Apie brolio Jono suėmimą Priekulėje Vaižgantas sužinojo, pargrįžus iš ten jį nuvežusiam valstiečiui. Tuojau po to jis pats namuose ir padarė nuodugnią kratą, viską, kas įtartina, paslėpdamas. Todėl rotmistruvi Zabolotskiui ir jo pavaldiniams darbo Vaižganto namuose nebebuvo: jie nieko tinkamo Vaižgantui apkaltinti nerado.

Vaižgantas, matyt, pamokė, ką kvotos metu turėtų sakyti klebonijos samdinys Nikodemas Kinčys, šeimininkė Veronika Brazulevičiūtė, klebonas Povilas Venckavičius, valstietis J. Laureckas ir kt. Buvo sukurta versija apie tai, kad Jonas Tumas knygas įsigijęs pakeliui iš Skuodo į Priekulę, ir numatyti kiti Vaižgantą išteisinantieji motyvai. Tačiau žandarų rankose buvo lagaminas ir kalėjime izoliuotas, su broliu dėl parodymų nesusitaręs Jonas Tumas.

Tuo tarpu Jonas Tumas, užmiršęs namuose esančias penkias mažamečių vaikų burnas ir savo ūkį, Liepojoje ir Kaune tardymo metu pynė įvairias versijas, kad tik kaltė nekristų ant Vaižganto, o liktų jam vienam. Sulaikymo metu prasitaręs, kad knygos gautos iš brolio, Mosėdžio kunigo, Jonas Tumas jau sekančią dieną išsigynė šito. Spalio 3 d. Liepojoje, pasienio sargybos Mintaujos būrio rotmistruvi Zabolotskiui, surašant protokolą apie Jono Tumo sulaikymo aplinkybes, jis pareiškė: „*Kareiviai manęs nesuprato, sakydami, kad aš knygas gavau Mosėdyje pas kunigą. Aš sakiau, kad buvau svečiuose pas brolių, Mosėdžio kunigą Juozą Tumą*“⁴⁵. Iš kur gavo knygas, jo ten, matyt, ir neklausė, nes protokole apie tai neužsimenama. Tokį klausimą jam uždavė Liepojos muitinėje. Čia jis išdėstė tokią versiją: „*...šitas knygas aš pirkau Skuodo miestelyje iš nepažįstamo žydo už 3 rublius savo reikalus*“⁴⁶.

Kaune, tardant Šatovui ir Cholščevnikovui, jis laikėsi tos pačios versijos: „*Išvažiuojant iš Skuodo, kažkoks tai žydas, užgirdęs, kad aš kalbu lietuviškai, priėjo prie ratų ir pasiūlė man pirkti lietuviškų knygų. Buvo jau tamsoka. Aš sutikau ir artėjant prie tilto žydas atnešė maiše knygas. Taręs, kad jų daugiau kaip 500, paprašė 6 rublių. Aš gi pasiūliau 3 rublius ir tas sutiko. Aš jas pirkau sau. Žydas sakė man, kad jos uždraustos, ir aš tai žinau... Aš knygas ten pat Skuode perdėjau iš maišo į savo lagaminą, ir po*

⁴³ Vaižganto Raštai, t. VI, p. 158.

⁴⁴ A. Merkelis, op. cit., p. 75–76.

⁴⁵ 1896.X.3 d. protokolas. — Ten pat, l. 219.

⁴⁶ 1896.X.3 d. protokolas. — Ten pat, l. 226.

to mes nuvažiuom į Priekulės stotį“⁴⁷. Šią versiją jis patvirtino ir pakartotinio tardymo metu⁴⁸.

Kaune Jonas Tumas dar kartą neigė, kad jis sulaikymo metu kalbėjęs sargybiniams, jog knygos gautos iš Mosėdžio kunigo Juozo Tumo, kad jis reiškęs apgailėstavimą, jog broliui bus blogai⁴⁹.

Nenorėdamas turėti nereikalingų ir galinčių viską supainioti liudininkų iš Mosėdžio, Jonas Tumas stengėsi nusišėpti, kad jis važiavo į Priekulę su brolio arkliais. Todėl sukūrė versiją, kad jis iš brolio, nešdamasis lagaminą, išėjo pėsčias, bet prie turgaus nusisamdė žydą, kuris jį ir nuvežęs iki Skuodo. „Čia vežimas sustojo prie kažkokios smuklės ir toliau tas žydelis manęs nebevežė, tačiau priėjo kitas, kuris tuo metu tepė ratus, ir sutiko nuvežti mane iš Skuodo į Priekulę“⁵⁰.

Abidvi šias versijas supainiojo mosėdiškiai N. Kinčys ir J. Laureckas, kurie kvotos metu parodė, kad Joną Tumą iš Mosėdžio išvežė ne kažkoks nepažįstamas žydas, o Vaižganto paprašytas Laureckas. Pastarasis paneigė ir kitą Jono Tumo versiją. Jis sakė, kad Skuode joks žydas prie jų nebuvo priėjęs ir nesiūlė jokių knygų⁵¹. Abu jie sakė, kad nematė Mosėdyje vežime įdėto lagamino. Laureckas sukūrė naują versiją, irgi ginančią Vaižgantą. Jis sakė, kad pakeliui iš Skuodo į Priekulę jie buvo ilgesniam laikui sustoję Mazgramzdos smuklėje. Ten jie vaišinosi, Laureckas esą nusigėręs užsnūdo, o kai pabudo, Jonas jam liepęs paimti iš pasuolio kažkokių virvėmis surištą lagaminą. Kai jis paklausęs Tumą, kur jis gavęs tą lagaminą, jis atsakęs, kad ne jo reikalas⁵².

Tardydami N. Kinčį, J. Laurecką, V. Brazulevičiūtę ir P. Venckavičių, persekiotojai rodė jiems „Tėvynės Sargą“ ir teiravosi, ar nėra jo matę aplamai ir pas vikarą Juozą Tumą. Visi išsigynė jo nematę. N. Kinčys sakėsi iš viso nemokąs skaityti. P. Venckavičius aiškino: „Parodyto man „Tėvynės Sargo“ aš niekada pas savo vikarą nemačiau ir iš viso nepastebėjau, kad jis laikytų kokias nors draudžiamas lietuviškas knygas ir tuo labiau — platintų jas gyventojams... Apie žurnalo „Tėvynės Sargas“ leidimą ir iš viso apie užsienyje leidžiamus lietuviškus laikraščius aš visiškai nieko nežinau...“⁵³.

Vaižganto lagaminas. Daugiausia bėdos tiek kaltinamiesiems, tiek ir persekiotojams buvo su tuo Vaižganto lagaminu. Kaltinamieji ir jų liudininkai stengėsi įrodyti, kad jis ne Vaižganto, o persekiotojai užsimušdami ieškojo, kad kas nors paliudytų, jog jis priklauso kaip tik Vaižgantui.

⁴⁷ 1896.XI.12 d. protokolas Nr. 4. — Ten pat, l. 263.

⁴⁸ 1896.XI.15 d. protokolas Nr. 5. — Ten pat, l. 267.

⁴⁹ 1896.XI.12 d. ir XII.7 d. tardymo protokolai. — Ten pat, l. 263, 274.

⁵⁰ Ten pat, l. 263.

⁵¹ 1897.I.31 d. kvotos protokolas Nr. 19. — Ten pat, l. 296.

⁵² Ten pat.

⁵³ 1897.I.31 d. P. Venckavičiaus tardymo protokolas Nr. 21. — Ten pat, l. 300—301.

Jonas Tumas tardymo metu pasakė, kad lagaminą jam prieš 15 metų padovanojo pas jį nakvojęs bajoras. Tačiau negalėjo nurodyti nė vieno asmens, kuris paliudytų, kad lagaminas jo⁵⁴. Tardymo protokole įrašyta, kad, parodžius Jonui Tumui lagaminą, „kaltinamasis apžiūrino jį kaip mažai pažįstamą daiktą“⁵⁵. Jonas Tumas sakė, kad į Mosėdį jis lagaminą vežėsi, tikėdamasis gauti iš brolio kunigo kokių panešiotų daiktų, bet tas nieko, be vyriškų panešiotų batelių, nedavęs. Tuo tarpu jo žmona Karolina Tumienė, nieko nežinodama, išsigynė nemačiusi to lagamino ir tvirtino, kad Jonas, išvažiuodamas pas brolių, nieko neėmė⁵⁶. Kaimynas J. Vilis, kuris Joną Tumą nuvežė į Panemunėlio geležinkelio stotį, taip pat patvirtino, kad Tumas jokio lagamino neturėjo, kad jį matęs stotyje, kai tas lipo į vagoną, be jokių daiktų⁵⁷. Liudininkai iš Mosėdžio tvirtino, kad Jonas, iš ten išvažiuodamas, jokio lagamino neturėjo ar bent jo jie nematė.

Tokiu būdu Jonui Tumui įrodyti, kad lagaminas yra jo nuosavybė, nepavyko.

Tuo tarpu pulk. Satovas, norėdamas gauti įrodymų, kad lagaminas yra Vaižganto nuosavybė, išsiuntė jį ir Vaižganto nuotrauką į Mintaują Kurliandijos gubernijos žandarų valdybos viršininkui. Vaižgantas, prieš persikeldamas į Mosėdį, nuo 1894 m. sausio mėn. iki 1895 m. rugpiūčio mėn. gyveno Mintaujoje, ir ten tebebuvo jį iš arti pažinojusių žmonių. Zandarai surado, kad ten tebėra Mintaujos bažnyčios klebonijos tarnaitė Marija Jablonskytė, o kiemsargiu buvęs Joniškiečio miesčionis Pranas Drigotas buvo išvykęs Ilukštės apskrities Brevernės dvaran⁵⁸. Zandarų rotmistras Seršovas ir Mintaujos apygardos teismo prokuroro padėjėjas Reznikovas ištardė M. Jablonskytę, ką ji žinanti apie Vaižgantą. Ji nurodė, kad Tumas, persikeldamas iš Kauno, atsivežė daug knygų, tačiau jų turinio ji nežinojusi. Į klausimą, kas lankydavosi pas Tumą, ji paminėjo mokytojus Joną Jablonskį ir Gežitskį (abu tuo metu jau buvo išvykę, pirmas į Taliną, antras į Krokuvą). Pakišo jai lagaminą, klausdami ar turėjo tokį Tumas. Laimei ji pasakė, kad tokio lagamino neatmenanti⁵⁹.

Po to žandarai nubildėjo su lagaminu į Ilukštės apskritį pas P. Drigotą. Ir jam pakišo lagaminą, o tas: „*Rodomo man seno lagamino aš niekada pas kunigą Tumą nemačiau, pas jį buvo du lagaminai ir abu juodos odos, nauji ir vienas didelis, kitas gi mažesnis, man parodytojo lagamino taip pat nemačiau ir pas kitus kunigus, kurie atvažiuodavo pas kunigą Tumą...*“⁶⁰. Iš Tumą Mintaujoje lankiusių asmenų P. Drigotas paminėjo Mariją Lesnevi-

⁵⁴ 1896.XII.7 d. protokolas Nr. 10. — Ten pat, l. 274.

⁵⁵ 1896.XI.12 d. protokolas Nr. 4. — Ten pat, l. 262—263.

⁵⁶ 1896.XII.10 d. protokolas Nr. 10. — Ten pat, l. 277.

⁵⁷ Ten pat, l. 278.

⁵⁸ Kurliandijos gub. žandarų valdybos viršininko 1896.XII.27 d. slapta raštas Nr. 801 Kauno gub. žandarų valdybos viršininkui.

⁵⁹ 1896.XII.11 d. M. Jablonskytės kvotos protokolas Nr. 15. — Ten pat, l. 288.

⁶⁰ Ten pat, l. 290.

čiūtę (49 m.) ir Ildefonsą Bernadskį (68 m.). Kitų, su kuriais Tumas lošė pas kleboną kortomis, jis pavardžių nežinojo. Teisindamas Tumą, jis pridūrė: „Kunigas Tumas gyveno linksmai, tačiau pas jį retai kas ateidavo, daugiausia rinkdavosi pas kleboną“. Parodytoje nuotraukoje jis iš karto pažino Tumą.

Lagaminas vėl grįžo į Mintaują. Rotmistras Šeršovas dabar jį ir Tumo nuotrauką pakišo M. Lesnevičiūtei ir I. Bernadskiui. O tie — Tumą pažįsta, o lagamino — ne⁶¹.

M. Lesnevičiūtė prisipažino, kad anksčiau, kai buvo sveika, eidama iš bažnyčios visuomet užeidavo pas Tumą arbatos gerti, kur susitikdavo daug įvairių žmonių. Pasisakė, kad ir ji turinti tokią pat Tumo nuotrauką⁶².

Taigi, Kurlandijos žandarai lagaminą „supažindino“ su keturiais liudininkais, tačiau jie visi, lyg susitarę, paneigė jo priklausomybę Vaižgantui ir stiprokai jam pagelbėjo byloje.

Kai lagaminas iš Mintaujos sugrįžo į Kauną, Satovas jį nusigabeno į Skuodą ir kaišiojo į akis kvočiamiems N. Kinčiui, J. Laureckui, A. Urbangui, V. Brazulevičiūtei ir P. Venckavičiui. N. Kinčys, V. Brazulevičiūtė ir P. Venckavičius vieningai pareiškė, kad rodomo lagamino pas vikarą Tumą jie nematę ir, kam jis priklauso, nežino. J. Laureckas sakė, kad savo bričkoje šio lagamino nepastebėjęs. Jis atrodo esąs tas pats, kurį Jonas Tumas įsigijo Mazgramzdos smuklėje. A. Urbangas sakė, kad nežinąs, kam jis priklauso.

Taip žandarai ir nerado nė vieno žmogaus, kas būtų paliudijęs, kad lagaminas Vaižganto. Galų gale prisikamavę nutarė lagaminą ir pusbačius palikti žandarų valdyboje, vengiant persiuntimo išlaidų kaltinamojo namiškams.

Vaižganto tardymas ir pirmoji bausmė. 1897 m. sausio 31 d. Vaižgantas buvo pripažintas kaltinamuoju. Tą pačią dieną ir jis buvo iškvieistas tardymui. Šiam momentui Vaižgantas jau buvo pasiruošęs. Savo prisiminimuose jis apie tai taip rašo: „Su juo (tardytoju — A. T.) mano draugas verpelę vyno yra išgėręs mano intencijon.

Kas daryti? — klausiu.

Viskas aišku. Bbelieka per akis neprisipažinti: bent nebus galutinio tikrumo...“⁶³.

Tardė Vaižgantą aštuonias valandas⁶⁴. „Išdriko nervai man, išdriko nervai pulkininkui ir prokurorui. Vienas tardytojas šaltas“ — prisimena Vaiž-

⁶¹ 1897.I.14 I. Bernadskio ir M. Lesnevičiūtės apklausos protokolai Nr. 17—18. — Ten pat, l. 293, 294.

⁶² Ten pat, l. 294.

⁶³ Vaižganto Raštai, t. VI, p. 159.

⁶⁴ „...kunigas kaip įėjęs prieš vienuoliktą adyną iš ryto, taip ir pražuvo... Sako buk teiravusis apie trijų adynų, o paskui uždarę į skyrimą kambarį, kad nepasimatytų su liudytojais. Išvydome kunigą tikėtai apie šeštą adyną vakaro“. — Tasai (Juozas Tumas). Skuodas. Tyrimas kunigo. — „Tėvynės Sargas“, 1897 m., Nr. 3, p. 25.

gantas⁶⁵. Tardymo protokole užrašyti tokie Vaižganto atsakymai į klausimus: „Aš neprisipažįstu kaltu platinęs antivyriausybinio turinio žemaičių-lietuvių leidinius ir jų... (išplėšta ar neįskaitoma) bei žurnalo „Tėvynės Sargas“ savo broliui Tumui Jonui, Anupro s., nedaviau. Pereitų metų spalio 1 d. mano brolis Jonas netikėtai atvyko pas mane į Mosėdį, ir atvyko dėl to, kad aš jam paskolinčiau apie 100 rublių kažkokioms tai skoloms apmokėti. Aš jam pasakiau, kad duoti jam tiek pinigų neturiu iš ko, aš daviau tik kelionei atgal 6—7 rublius ir dar atskirame voke 4 rublius perduoti tėvui. Mano brolis tiktai pernakvojo pas mane ir kitą dieną — spalio 2 pirmą valandą aš jį išleidau į Priekulės stotį. Kokiu būdu — arkliais ar pėsčias — brolis atvyko pas mane, aš nežinau, kadangi susitikau su juo prieangyje, tačiau pokalbio metu pastebėjau, kad jis atvyko tiesiai iš namų ir be to jokių daiktų su savim neturėjo, o vėliau su juo nebuvau. Atgal brolių išleidau valstiečio Laurecko arkliais. Jį ant turgaus surado tarnas Kinčys. Jokio lagamino nei batelių aš savo broliui nedaviau ir jis šitų daiktų neturėjo ir aš negaliu sugalvoti jokių pasiaiškinimų, kodėl mano brolis sakė, kad aš daviau batelius žmonai dovanų. Parodytasis man lagaminas (parodytas lagaminas, atimtas sulaikymo metu iš Jono Tumo) ne mano ir kieno jis, aš nežinau ir pas nieką jo nemačiau. Pateiktieji žurnalo „Tėvynės Sargas“ egzemplioriai ne mano ir šitokių knygų aš broliui nedaviau ir jų niekada neturėjau. Laureckas su broliu išvyko iš manęs spalio 2 d. pirmą valandą ir išvažiavo per Skuodą į Priekulę. Jie turėjo suskubti į vakarinį traukinį, tačiau pasirodė, kad Laureckas grįžo iš Priekulės tik ankstyvą kitos dienos rytą. Grįžęs Laureckas pranešė man, kad su broliu kažkas atsitiko, kad jis dingo iš stoties, bet kas atsitiko nepaaiškino. Tuomet Laureckas tepaaiškino, kad pakeliui jie kuriam laikui buvo sustoję Skuode, kur žydai pasiūlė broliui savo arklius, tačiau brolis nesutiko, kadangi jau turėjo Laurecko, su kuriuo ir išvažiavo iš Skuodo toliau į Priekulę. Laureckas man nesakė, kad brolis Skuode pirko kažkokią tai lietuvišką knygą. Brolis iš manęs išvažiavo po pietų ir buvo jau išgėręs, jis išgėrė pas mane alaus, o pas kleboną davė taurelę degtinės, po to, sprendžiant iš Laurecko pasakojimo, jie girtuokliavo tiek Skuode, tiek ir Mazgramzdos smuklėse. Atvykę į stotį, jie taip pat gėrė alų. Apie mano brolio Jono ir nusikalstamų antivyriausybinių žemaičių-lietuvių leidinių sulaukymą Priekulės stotyje aš sužinojau tiktai spalio 4 d., kai pas mane atvyko pasienio sargybos rotmistras ir padarė pas mane kratą, tuomet pas mane nieko nusikalstamo nesurado. Tarp mūsų su broliu priešiškių santykių nebuvo, tiktai jis man priekaištavo, jis liko manimi nepatenkintas už tai, kad nedaviau jam daug pinigų. Aš tiesiog negaliu paaiškinti, kodėl jis sulaikytas pareiškė, kad sulaikytąsias knygas jam daviau aš. Aš nežinau ir aš nepastebėjau, kad jis kada nors būtų užsiėmęs lietuviškų knygų prekyba, ta-

⁶⁵ Vaižganto Raštai, t. VI, p. 159.

čiau jis raštingas ir gerai žemaitiškai skaito bei rašo. Man asmeniškai žurnalas „Tėvynės Sargas“ nežinomas, aš jį pirmą sykį matau; man nežinoma šito žurnalo leidimo tvarka ir šito leidinio bendradarbiu aš nesu. Laurecko aš nepažįstu ir pasamdytas jis buvo atsitiktinai. Mosėdyje aš gyvenu pusantų metų ir čia buvau pervesas iš Mintaujos. Paskutinį kartą aš savo tėvo namuose buvau pereinų metų vasarą ir išbuvau 10 dienų. Mano brolis yra nepastovus (pasimetęs) ir poilsio metu išgerinėja. Daugiau parodyti dėl šios bylos nieko negaliu. Mosėdžio bažnyčios vikaras kun. Juozas Tumas“⁶⁶.

Kaip matyti, Vaižgantas visko išsiginė. Net ir „Tėvynės Sargą“ sakė pirmą kartą matęs. Protokolas rodo ir tai, kad Vaižgantas buvo kvociamas apie tuos pačius dalykus kelis kartus. Nors Vaižgantas ir neprisipažino, Šatovas ir Cholščevnikovas pasirašė nutarimą, kuriame buvo kategoriškai teigiama, kad jis davė broliui Jonui knygas ir uždėjo namų areštą arba ypatingą policijos priežiūrą: „turint galvoje, kad Mosėdžio bažnyčios vikaras Tumas Juozas, Anupro s., yra kaltinamas tuo, kad pereinų metų spalio 2 d. perdavė savo broliui valstiečiui Jonui Tumui didelį kiekį antioyriausybinių turinio žemaitiškų-lietuviškų leidinių su tikslu išplatinti juos vietiniams gyventojams — nusikaltimu, numatytu Baudž. kodekso 252 str. 2 d., — nutarė: kunigą Tumą Juozą, Anupro s., iki bus išspręsta ši byla, pagal Baudž. proceso nuostatų 416 str. 2 § ir tų pačių nuostatų 415 str. numatytomis pasekmėmis, pavesti ypatingai policijos priežiūrai jo gyvenamoje vietoje Mosėdžio miestelyje, Telšių apskrityje, Kauno gubernijoje ir apie tai pranešti Telšių apskrities ispravnikui“⁶⁷.

Apie tai, kad iš Vaižganto buvo pareikalauta 1000 rub. užstato, kuris minimas paties Vaižganto ir A. Merkelio⁶⁸, byloje jokių dokumentų ir jokių užuominų nėra. Greičiausiai jo Vaižgantui ir nereikėjo, nes, matyt, kvotos vykdytojai užstatą pakeitė ypatinga policijos priežiūra. Juk ir pats „Tasai“ — Vaižgantas „Tėvynės Sarge“ rašo... „girdėjome, vienok, kad didelę žalagą (užstatą — A. T.) užmainė „policijos prižiūra“, kol ministras nenusudys“⁶⁹.

Apklaussinėjus mosėdiškius, buvo užbaigta kvota dėl nusikaltimo nustatymo. 1897 m. vasario 4 d. Šatovas nutarė: kvotą laikyti užbaigta, persiųsti bylą Vilniaus Teismo rūmų prokurorui ir pranešti apie ją Policijos departamentui. Sekančią dieną byla buvo išsiųsta į Vilnių⁷⁰. Apie kvotos užbaigimą Vilniaus Teismo rūmų prokurorui pranešė ir Juozo Tumo, kaip kaltinamojo, taip vadinamą „Statistinį lapelį“ pristatė (Jono Tumo lapelis buvo pristatytas 1896 m. lapkričio 12 d.) einantis Kauno Apygardos teismo pro-

⁶⁶ 1897.I.31 d. protokolas Nr. 22. — CVIA, f. 446, ap. 2, b. 386, l. 303—305.

⁶⁷ 1897.I.31 d. nutarimas Nr. 6. — Ten pat, l. 306.

⁶⁸ Vaižganto Raštai, t. VI, p. 160; A. Merkelis, op. cit., p. 79.

⁶⁹ Tasai (Juozas Tumas). Skuodas. Tyrimas kunigo. — „Tėvynės Sargas“, 1897 m., Nr. 3, p. 26.

⁷⁰ 1897.II.4 d. nutarimas Nr. 17. — CVIA, f. 446, ap. 2, b. 386, l. 306.

kuroro pareigas Sipilinas⁷¹. Bylos ruošimas ir nagrinėjimas iš Kauno perkeltas į Vilnių.

Zandaras nustato, kad Juozas Tumas ir Vaižgantas yra tas pats asmuo. Kauno gubernijos žandarų valdybos viršininkas pulk. Šatovas, 1897 m. vasario 5 d. siųsdamas Vilniaus Teismo rūmų prokurorui bylą apie Juozo ir Jono Tumų nusikaltimą, pridėjo trijų puslapių lydraštį su grifu „slaptas“. Rašte iš esmės buvo stengiamasi įrodyti Vaižganto kaltę šioje byloje ir aplamai jo pavojingumą carinei santvarkai. Tuo tikslu jis pateikė žandarų surinktomis žiniomis paremtą plačią politinę Vaižganto charakteristiką. Tarp kitko joje žandaras daro gana taiklią išvadą, gal būt atsiradusią dėl nepakankamos Vaižganto konspiracijos, kad lietuviškuose laikraščiuose Vaižgantu pasirašinęjantis yra Juozas Tumas, kad jis „Tėvynės Sarge“ „turi vadovaujantį vaidmenį“. Apibūdinęs Vaižgantą, kaip pavojingą santvarkai veikėją, Šatovas pasiūlė jį ištremti iš Šiaurės vakarų krašto. Įdomu, kad žandaras šiame rašte nesiūlė jokios bausmės Jonui Tumui. Vaižganto kaltė byloje ir jo politinė charakteristika tame rašte skamba taip:

„Turint galvoje pasienio sargybos kareivių parodymus, kad Jonas Tumas, sulaukius jį Priekulės stotyje, jiems pareiškė, jog sulaukantieji antivyriausybinių turinio žemaitiški-lietuviški leidiniai jo gauti iš brolio kunigo Juozo Tumo, ir valstietis Jonas Tumas net apgailestavo, sakydamas, kad gaila mano brolio — kunigo, kuris dėl to nukentės,— Juozui Tumui tenka kaltė dėl aukščiau nurodyto nusižengimo, dėl ko aš jį ir patraukiau į šitą kvotą kaip kaltinamąjį. Šių metų sausio 31 d. apklausiant, Juozas Tumas, neprisipažindamas kaltu, parodė, kad jokių knygų savo broliui neperdavė ir negali suprasti, kodėl Jonas pareiškė apie tai, kai jį sulaukė. Be to, parodė, kad iš viso jokių daiktų Jonui Tumui nedavė, tuo tarpu pastarasis kvociant pareiškė, kad iš brolio kunigo gavo savo žmonai dovanų pusbačius, ko Juozas Tumas išsigynė, sakydamas, kad bateliai ne jo ir broliui jų nedavė. Iki šiol nebuvo pastebėta, kad kunigas Juozas Tumas yra politiškai nepatikimas, tačiau asmenybė, matyt, pavojinga, sprendžiant iš pareiškų tardymo metu minčių — litvomanas, be to, reikia manyti, kad jis darbuojasi uždraustuose užsieniniuose žemaitiškuose-lietuviškuose leidiniuose. Taip tarp kitko jis pareiškė, kad deda savo straipsnius rusiškame laikraštyje „Viestnik Trezvosti“, kas patvirtina, kad jis, kaip litvomanas su antivyriausybinais įsitikinimais, negali nebendradarbiauti jam artimuose žemaitiškuose-lietuviškuose antivyriausybiniuose leidiniuose. Be to, jo ryšiai su „Viestnik Trezvosti“ kelia dar tokias mintis: žurnalo „Tėvynės Sargas“ Nr. 5, 1896 m., p. 24—33 įdėtas straipsnis „Blaiyvystė“, kuriame jo autorius, pasirašęs pseudonimu „Vaižgantas“, remdamasis tame pat numeryje įdėta popiežiaus enciklika dėl dorovės pagerinimo ir ypatingų maldų tikslu „suvienyti visus

⁷¹ 1897.II.4 d. raštas Nr. 33. Ten pat, I. 12. Jono Tumo „Statistinis lapelis“. — Ten pat, I. 11, Juozo Tumo — I. 13.

krikščionis“ ir žemaičių vyskupo duotu anos paaiškinimu apie reikalą pasitaisyti, kunigams gi ypatingai užsiimti žmonių verbavimu į „šv. blaiyvstės draugiją“, kviečia kunigus ir žmones paklusti šiam balsui ir atgaivinti „Sventąją vyskupo Valančiaus „Blaiyvstę“, be kitko pavyzdžiu nurodydamas „Zemaitijos šiaurės vakarų parapijas“ (tenai yra ir Mosėdžio parapija) ir, aprašydamas dėl pavyzdžio kitiems tenai kunigų naudojamus grąžinimo į blaiyvstę tvarką ir metodus, kviečia kunigus pranešėti apie blaiyvybės reikalus, žadėdamas tam reikalui žurnale įvesti atskirą skyrių. Pats visapusiškai aiškina girtuokliavimo žalą ir galų gale pats būdamas aršus rusofobas (sprendžiant iš kitų straipsnių) pataria valsčiams vietoj kitų rusų „popiškų“ leidinių užsirašyti „Viestnik Trezvosti“. Šitas gi nors ir rusiškas laikraštis, bet labai naudingas, o kainuoja vieną rublį ir leidžia jį medicinos daktaras Grigorjevas.

Dėl šito kyla pagrįstas įtarimas, kad „Vaižgantas“ būtent ir yra kun. Juozas Tumas, nes negirdėti, kad kiti kunigai prenumeruotų „Viestnik Trezvosti“. „Vaižgantas“ gi, matyt, „Tėvynės Sargo“ žurnale turi vadovaujančio vaidmenį, talpina jame masę aršiausių antivyriausybinų straipsnių ir korespondencijų iš to paties Žemaitijos šiaurės vakarų krašto (tarp kitko visą Alsėdžių mokyklos kryžiaus istoriją), palaiko ryšius su vietine aristokratija, o per ją įsigyja žinių iš sunkiai prieinamų šaltinių (pėdsakai — tame pat žurnale) ir bendrai yra labai rimta asmenybė. Anksčiau „Vaižgantas“ buvo „Apžvalgos“ laikraščio bendradarbiu, kur be antirusiškų straipsnių be kitko talpino korespondencijas iš Mintaujos, žinias apie latvius ir kt. Tarp kitko yra žinoma, kad iki 1895 m. rudens kunigas Tumas buvo Mintaujos bažnyčios vikaru.

Remiantis visu tuo, kas aukščiau išdėstyta, aš manyčiau, kad būtina yra kunigą Tumą Juozą, Anupro s., išsiųsti už Šiaurės vakarų krašto ribų⁷².

Sitą Vaižganto charakteristiką Vilniaus Teismo rūmų prokuroras pakartoto rašte dėl abiejų Tumų administracinio nubaudo teisingumo ministrui⁷³.

Bylos svarstymas Vilniuje ir Peterburge. Gavęs kvotos medžiagą ir Kauno gubernijos žandarų valdybos viršininko pulk. Šatovo bei Kauno apygardos teismo prokuroro raštus, Vilniaus Teismo rūmų prokuroras paruošė išsamią bylos apžvalgą, išdėstydamas visus Jono Tumo, Juozo Tumo, liudininkų ir pasieniečių parodymus, pulk. Šatovo pateiktas žinias apie Juozo Tumo ir Vaižganto tapatumą, jo dalyvavimą draudžiamoje lietuviškoje literatūroje. Tačiau remdamasis jam pateikta kvotos medžiaga, jis neturėjo duomenų, kurių pagalba „galima būtų daryti išvadą, kad kaltinamasis kunigas Juozas Tumas rašo antivyriausybinių pobūdžio straipsnius, spausdindamas juos užsieniniuose lietuviškuose leidiniuose: „Apžvalgoje“ ir „Tėvynės Sar-

⁷² Pulk. Šatovo 1897.II.5 d. raštas Nr. 266 Vilniaus Teismo rūmų prokurorui. — Ten pat, l. 39—40.

⁷³ Vilniaus Teismo rūmų prokuroro 1897.II.28 d. raštas Nr. 230. — Ten pat, l. 19—21.

ge“, pasirašydamas pseudonimu „Vaižgantas“⁷⁴. Tačiau jis iš „Tėvynės Sarge“ įdėtų straipsnių ir korespondencijų padarė tokias pat išvadas, kaip ir Šatovas: „...iš straipsnio žurnale „Tėvynės Sargas“ matyti, kad „Tėvynės Sargo“ bendradarbis, pasirašantis po straipsniais „Vaižgantu“, gerai susipažinęs su Kauno gubernijos Telšių apskrities, kuriame yra ir Mosėdžio parapija, gyvenimo sąlygomis. „Vaižgantas“, pateikdamas „Tėvynės Sargo“ skaitytojams platų straipsnį, pavadintą „Ką gerą gali padaryti valsčius“ sako, kad šiame straipsnyje aprašomi vietoje iširti faktai... Straipsnio turinys be galo antivyriausybiniu pobūdžio“.

Išdėstęs tai, prokuroras padarė tokią kaltinamąją išvadą: „Iš viso to galima daryti išvadą, kad pilnai įrodyti kunigo Juozo Tumo ir valstiečio Jono Tumo jiems priskiriami nusikalstami veiksmai, kurie numatyti Baudžiamojo kodekso 252 str. 2 d.“.

Prokuroras tvirtino, kad Jono Tumo tikslas išplatinti antivyriausybiniu pobūdžio lietuvišką literatūrą, tuo pačiu įrodo ir Juozo Tumo, davusio šias knygas platinti, kaltę, nes Jono Tumo įrodinėjimas, jog jis iš brolio Mosėdyje išvyko su tuščiu lagaminu, buvo liudininkų paneigtas. Dėl versijos apie lagaminą, prokuroras taip samprotavo: „Jono Tumo pareiškimas apie tai, kad lagaminas, kuriame buvo iš jo atimtos knygos, yra jo, be abejo padarytas norint nuslėpti kunigui Juozui Tumui krentantį įtarimą. Tačiau ir šitas pareiškimas, kaipo visiškai paneigtas, turi būti priskaitytas prie parodymų prieš Juozą Tumą. Aplamai į Jono Tumo kelionę į Mosėdį galima žiūrėti kaip į priemonę persiųsti antivyriausybinius leidinius iš Mosėdžio miestelio į kitus Kauno gubernijos punktus, o kadangi Jonas Tumas iki 1896 m. spalio mėn. Mosėdžio miestelyje neturėjo pažįstamų, išskyrus brolių, tai ir gauti antivyriausybinių leidinių jis negalėjo be brolio paramos“⁷⁵.

Prokuroras pasiūlė bylą išspręsti administraciniu būdu, nubaudžiant Joną Tumą vieneriems metams kalėjimo ir po to 3 metus laikyti policijos priežiūroje, o Juozą Tumą — uždaryti metams į vienuolyną ir po to ištremti 3 metams iš „Šiaurės vakarų, Pietų vakarų kraštų, Pabaltijo (Latvijos ir Estijos) ir Pavyslio (Lenkijos) gubernijų, pavedus policijos priežiūrai“⁷⁷.

Vieną iš šio rašto egzempliorių prokuroras pasiuntė teisingumo ministeriui. Ten pat jis persiuntė ir Karolinos Tumienės prašymą paleisti jos vyrą iš kalėjimo⁷⁸. Jos prašymą ministras atmetė⁷⁹.

⁷⁴ Vilniaus Teismo rūmų prokuroro 1897.II.28 d. raštas Nr. 230 Teisingumo ministerijos laikinajai kanceliarijai ypatingoms byloms tirti. — Ten pat, l. 20—21.

⁷⁵ Ten pat, l. 22—23.

⁷⁷ Ten pat, l. 23. Vaižgantas ir A. Merkelis suklydo, nurodydami, kad Tumų likimą Vilniuje sprendė generalgubernatorius, kai tuo tarpu iš tikrųjų šį darbą atliko Vilniaus Teismo rūmų prokuroras.

⁷⁸ 1897.IV.17d. raštas Nr. 425. — Ten pat, l. 24.

⁷⁹ Teisingumo ministerijos laikinosios kanceliarijos ypatingoms byloms tirti vedėjo 1897.IV.28 d. raštas Nr. 956 Vilniaus Teismo rūmų prokurorui. — Ten pat, l. 31.

Be to, prokuroras dar tris to rašto egzempliorius pasiuntė kitoms žinyboms. Vaižgantas tuo metu padavė prašymą vidaus reikalų ministrui, kad jį baustų ne pagal Baudžiamojo kodekso 252 str., bet pagal kitą⁸⁰. Abudu — teisingumo ir vidaus reikalų ministrai derino nuomones dėl Tumų nubaudimo, ir nutarė Juozo Tumo nebausti, bylą nutraukti, o beveik visą abiems Tumams prokuroro pasiūlytą bausmę sukrauti Jonui Tumui. Kaip rašo Vaižgantas, tuo metu išvykusį vidaus reikalų ministrą pavadavo užsienio tikėjamųjų departamento direktorius Mosolovas. Suderinęs nuomonę su vidaus reikalų ministerija, teisingumo ministras Muravjovas pateikė nuosprendį svarstyti carui, kuris jį 1897 m. gegužės 7 d. ir patvirtino. Tą pat dieną Muravjovas išsiuntė Vilniaus Teismo rūmų prokurorui tokį raštą: „*Valdovas imperatorius, man nuolankiai pranešus valstiečio Jono Tumo, kaltinamo valstybiniu nusizengimu, bylos aplinkybes, 1897 m. gegužės 7 dieną teikėsi aukščiausiai paliepti išspręsti šią kvotą administraciniu keliu, nubaudžiant Joną Tumą kalėjimu vieniems metams ir šešioms mėnesiams, įskaičius jo jau arešte dėl šios bylos išbūtą laiką ir pavesti po to Tumą dviems metams viešai policijos priežiūrai už Pavyslio, Šiaurės ir Pietų vakarų krašto ribų...*

Be šito laikau reikalinga pridurti, kad pagal padarytą su Vidaus reikalų ministerija susitarimą, šita byla kunigo Juozo Tumo atžvilgiu nutraukiama dėl įrodymų stokos“⁸¹.

Vaižgantui apie bylos nutraukimą ir policijos priežiūros nuėmimą pristavas pranešė 1897 m. birželio 19 d.⁸² Tuo tarpu Jonas Tumas birželio 28 d. etapu buvo išsiųstas iš Kauno į Peterburgą⁸³ ir kalėjo Krestų kalėjime. Ištrėmimui jis pasirinko Besarabiją, gyveno Kišiniove. Ten persikėlė žmona su vaikais ir išbuvo su vyru iki tremties pabaigos. Po to visi grįžo į tėviškę.

Taigi, Vaižgantui ši byla pasibaigė gana laimingai. Visus sunkumus pakėlė Jonas Tumas, jo šeima. Per tris su puse metų jo ūkis nustumo. Grįžęs bandė padėti taisyti, bet galų gale ūkį užleido kitiems, su šeima persikėlė į Uteną, dirbo šaltkalviu, vėliau gyveno Antakališkio kaime, netoli Buriškio, Anykščių rajone, pas savo dukterį Oną Kisieliene. Palaidotas Rubikių k. kapinėse. Ten pat palaidota Anykščiuose mirusi jo žmona Karolina ir sūnus Stasys, 1969 m. rudenį miręs Tauragėje.

Tumų bylos vieta. Už draudžiamos literatūros gabenimą iš užsienio, jos platinimą arba tiesiog laikymą XIX a. paskutiniajame dešimtmetyje kasmet nukentėdavo po keliasdešimt žmonių. Vien už draudžiamos lietuviškos literatūros gabenimą iš užsienio ir jos platinimą 1892—1896 m. Kauno gubernijos žandarų valdyboje buvo 129, o už knygų laikymą — 52 bylos. Tame

⁸⁰ Vaižganto Raštai, t. VI, p. 162—163. Vaižgantas nurodo 129 str.

⁸¹ Teisingumo ministro Muravjovo 1897.V.7 d. slaptas raštas Nr. 1074 Vilniaus Teismo rūmų prokurorui. — CVIA, f. 446, ap. 1, b. 386, l. 32—33

⁸² J. Tumo pasirašytas pranešimas. — Ten pat, l. 36.

⁸³ Kauno gubernatoriaus 1897.VII.8 d. slaptas raštas Nr. 2706 Vilniaus Teismo rūmų prokurorui. — Ten pat, l. 38.

tarpe 1896 m. buvo 68 bylos. Vilniaus Teismo rūmų prokurorui iš Kauno gubernijos žandarų valdybos 1895 m. buvo perduotos nuosprendžiui 45 bylos dėl draudžiamos literatūros gabenimo ir platinimo, 1896 m. — 67 ir 1897 m. nuo sausio 1 d. iki birželio 1 d. — 19 bylų (neskaitant 6 pradėtų, bet dar neperduotų prokurorui bylų). Laikotarpyje nuo 1890 m. iki 1897 m. gegužės 1 d. prokuroras gavo 146 tokio pobūdžio bylas, kuriose buvo kaltinami 202 žmonės⁸⁴. Kauno gubernijos žandarų valdybos surinktais duomenimis tos gubernijos teritorijoje 1895 m. buvo sulaikyta vien tik antivyriausybių leidinių 5635 egz. (iš jų 5010 egz. kartu su jų platintojais), o 1896 m. — 9428 egz. (iš jų 5087 egz. su platintojais). Tokiu būdu iš Jono Tumo atimtieji 587 antivyriausybiniai leidiniai sudarė 6,2% visų Kauno gubernijoje tais metais sulaikytųjų antivyriausybių leidinių.

Nežiūrint to, kad Vaižgantas „dėl įrodymų stokos“ liko nenubaustas, Vilniaus Teismo rūmų prokuroras 1897 m. gegužės 17 d. paruoštoje teisingumo ministrui apžvalgoje apie draudžiamos lietuviškos literatūros gabenimą iš užsienio ir platinimą Vilniaus Teismo rūmų apygardoje, paminėjo Juozą Tumą, kaip vieną iš trijų dvasininkų, patrauktų atsakomybėn už tos literatūros platinimą⁸⁵. Visa tai vertė policiją ir žandarus stebėti Vaižganto veiklą. Tarp kitko visuomet buvo prisimenama 1896—1897 m. byla. 1902 m. rugsėjo 28 d. vidaus reikalų ministro pavaduotojo potvarkiu Vaižgantas buvo slaptai policijos sekamas, norint išaiškinti jo politinį patikimumą ir pavojingą įtaką valstiečiams, nes kurstęs darbininkus prieš dvarininkus⁸⁶. 1903 m. kovo 26 d. Vilniaus generalgubernatoriaus nurodymu Vaižgantas buvo perspėtas už savavališką nuvykimą iš Vadaktų į Šiaulių apskritį. 1903 m. Kauno gubernijos žandarų valdybos viršininkas politinėje ataskaitoje tarp trijų dvasiškių, kurie atkreipė dėmesį dėl nepatikimumo, mini ir Juozą Tumą⁸⁷. Apie jo anticarinę veiklą buvo pranešinėjama 1905 m. Jis buvo įtrauktas į dvasiškių, kurie prisidėjo prie anticarinio judėjimo, sąrašą.

ДЕЛО ВАЙЖГАНТАСА И ЕГО БРАТА ИОНАСА ТУМАСА О РАСПРОСТРАНЕНИИ ЗАПРЕЩЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В 1896—1897 гг.

Антанас ТИЛА

Резюме

2 октября 1896 г. на Прекульской железнодорожной станции (в Латвии) пограничной стражей был задержан брат известного литовско-

⁸⁴ TSRS, CVIA, f. 1405, ap. 530, b. 1033, l. 11—13.

⁸⁵ TSRS, CVIA, f. 776, ap. 21, d. 1, 1897 m., b. 277, l. 35.

⁸⁶ CVIA, f. 378, BS 1905 m., b. 321, l. 194.

⁸⁷ CVIA, f. 1227, ap. 1, b. 96, l. 43.

го классика Вайжгантаса Ионас Тумас, который вез с собой полный чемодан запрещенных литовских изданий, полученных им от брата. Из 600 экз. изданий, которые были в чемодане, 587 носили «антиправительственный характер». Вайжгантас и Ионас Тумас были привлечены к ответственности. Дело решалось в административном порядке.

Автор этой статьи на основе архивного, еще не использованного в литературе материала, а также воспоминаний Вайжгантаса, студии А. Меркелиса подробно освещает процесс производства дознания, стремления Ионаса Тумаса и знакомых Вайжгантаса оберечь последнего от обвинения и наказания. Многие моменты этого дела, которые уже описаны в литературе, здесь уточнены и дополнены. Кроме того, приводится данная жандармами характеристика общественной деятельности Вайжгантаса. Сам Вайжгантас характеризуется как политически опасное царизму лицо. Вайжгантасу действительно удалось избежать наказания «по недостаточности улик». Ионас Тумас был заключен в тюрьму на полтора года, а потом выслан на два года.

DER PROZEß GEGEN VAIŽGANTAS UND SEIENEN BRUDER JONAS TUMAS 1896—1897 WEGEN DER VERBREITUNG DER VERBOTENEN LITERATUR

von Antanas TYLA

Zusammenfassung

Am 2. Oktober 1896 haben die Grenzwächter im Bahnhof Priekulė (Lettland) den Bruder des berühmten litauischen Klassikers Vaižgantas, Jonas Tumas, festgehalten, der von seinem Bruder den Koffer voll von verbotener litauischer Literatur brachte. Von den 600 im Koffer gefundenen Exemplaren, waren 587 „regierungsfeindlicher Art“, Vaižgantas und sein Bruder Jonas Tumas wurden zur Verantwortung gezogen. In diesem Artikel, der sich auf den Verhörstoff, die Erinnerungen von Vaižgantas und die Studie von A. Merkelis stützt, wird ausführlich das Verhör dieses Prozesses beschrieben, sowie die Bemühungen der Verwandten von Vaižgantas und seines Bruders, Vaižgantas vor der Beschuldigung und Strafe zu retten. Viele in der Literatur beschriebenen Details dieses Prozesses sind präzisiert und ergänzt. Jetzt wird auch die von den Gendarmen vorgelegte Charakteristik der gesellschaftlichen Arbeit von Vaižgantas veröffentlicht, in der er als eine dem Zarismus politisch schädliche Persönlichkeit bezeichnet wird. Der Prozeß endete so, daß es Vaižgantas tatsächlich gelang, der Strafe „wegen des Mangels an Beweisen“ zu entgehen, und Jonas Tumas wurde zu anderthalb Jahren Gefängnis und zu zwei Jahren Verbannung verurteilt.